

O GALEGO DO BIERZO E A SÚA SITUACIÓN ACTUAL

Francisco Fernández Rei

O obxectivo do presente artigo é facer unha análise da actual situación da lingua galega no Bierzo, con especial atención ó marco legal e ás diferentes accións realizadas nos últimos anos tendentes á súa dignificación e normalización¹.

A análise vai precedida dun apartado sobre a delimitación do territorio galegófono do occidente de León e doutro no que se fai unha sintética caracterización do galego dos Ancares de León e do Bierzo occidental.

1. Xeografía e demografía

A fronteira do galego en León trazada por Ana Seco, tal como se ve no mapa adxunto, parte de Guímara (concello de Peranzais), fala de transición galego-leonesa que presenta ditongación en formas como *tierra*, *amariello* e *you* xunto con trazos galegos en formas como *ano* e *irmanha* ‘irmá’². Continúa o trazado da fronteira pola estrema entre o concello ancarés de Candín (fala galega) e o de Peranzais (fala astur-leonesa, agás Guímara), penetra algo no concello de Fabeiro onde Fontoria tamén é fala de transición galego-leonesa; e logo o límite pasa aproximadamente na divisoria dos ríos Cúa e Sil. Contra o sur, comeza a coincidir a fronteira administrativa de Ourense e León coa lingüística entre galego e astur-leonés: o concello berciano da Ponte de Domingo Flórez é de fala galega, pero o veciño de Benuza, da comarca da Cabreira, é de fala astur-leonesa³.

Son 19 os concellos occidentais de León onde total ou parcialmente se fala galego⁴: o concello ancarés de Candín (444 habitantes) e os bercianos occidentais da Veiga de Espiñareda (2.960 h.) –agás na parte de El Espín, que é unha fala de transición–, Vilafranca (3.807 h.), Valboa (460 h.), A Veiga de Valcarce (874 h.), Barxas (403 h.), Oencia (531 h.), Trabadelo (565 h.), Corullón (1.211 h.), Sobrado (559 h.), Cacabelos (4.868 h.), Vila-decais (2.325 h.), Carracedelo (3.552 h.), Carucedo (665 h.), Borrés (510 h.), A Ponte de Domingo Flórez (1.985 h.), Arganza (959 h.), Camponaraia (3.209 h.) e Priaranza (974 h.).

Nestes 19 concellos a poboación de dereito a 1 de xaneiro do 2001 era de 31.038 habitantes, pero cómpre ter en conta que a zona oriental dos tres últimos concellos citados (Arganza, Camponaraia e Priaranza) non é de fala galega; por outra parte, no concello de Ponferrada (61.829) hai núcleos galegófonos e na propia vila de Ponferrada vive un número indeterminado de falantes procedentes de zonas do Bierzo, ademais de neofalantes sensibilizados na recuperación social do galego en León.

2. Caracterización do galego oriental e do galego de León

As falas galegas dos Ancares de León e do Bierzo occidental presentan os trazos caracterizadores do bloque oriental, que abrangue o leste de Lugo e Ourense e as comarcas

estremeiras do occidente de Asturias, León e Zamora. A isoglosa do plural *cas / cais* (sg. *can*) delimita o bloque central do oriental, mentres que a isoglosa das formas aditongadas (*pedra* e *porta*) e das formas sen *n* intervocálico (*chao* e *pantalóis*) permiten delimitar todo o galego oriental verbo do astur-leonés occidental, que presenta palabras ditongadas (*piebra* e *puorta ~ puerta*) e mantemento dese *n* (*chano ~ llano* e *pantalones*)⁵.

2.1. Galego oriental

As falas do bloque oriental do territorio lingüístico galego teñen os seguintes trazos caracterizadores⁶:

a) Ditongo *oi* en *oito* e *noite*, pero ditongo *ui* en *moito* ‘moito’ e *truita* ‘troita’ (ou ben *muto* e *truta*, *mutio* e *trutia*).

b) Conservación do *u* en *cuatro* ‘catro’, *cuando* ‘cando’ e *guardar* ‘gardar’, como tamén ocorre en case todo o galego ourensán e nas falas do Baixo Miño.

c) Formas *baxo*, *caxa* e *faxa* no canto das maioritarias *baixo*, *caixa* e *faixa*.

d) Terminación *-ín* en *camín* ‘camiño’, *lín* ‘liño’, agás no galego das Portelas de Zamora e nas falas ourensás orientais que presentan a solución *-iño* do galego común.

e) Plural en *-is* nas formas polisílabas agudas rematadas en *-l* no singular como *animais* e *caracois*, que son formas do galego estándar a pesar de seren moi minoritarias xeograficamente. No galego de Asturias e falas de Lugo veciñas o xeral é o mantemento do *-L-*.

f) Plural en *-is* dos nomes rematadas en *-n* como *cais* e *pantalóis*.

g) Formas *partiño*, *deixouo* e *canteio* (agás no galego de Asturias e Ancares de León) no canto do galego común *partiño*, *deixouno* e *canteino*.

h) Formas verbais con desinencia *-n* na P¹ do perfecto da C-I (*cantein ~ cantén* ‘cantei’), nos futuros (*cantarein ~ cantarén* ‘cantarei’; *collerein ~ collerén* ‘collerei’) e na P¹ do presente de verbos irregulares (*hein ~ hen* ‘hei’; *sein ~ sen* ‘sei’) na maioría das falas do bloque oriental. Na estrema de Lugo co Bierzo, ademais, rexístranse formas como *don* ‘dou’; *estón* ‘estou’ e *von* ‘vou’, propias tamén da occidental área fisterrá.

i) Sufixo de número e persoa *-is* maioritario (*cantais*, *cantábais*), en concorrencia con *-des* do galego común, especialmente no galego de Asturias.

l) Formas verbais con vocal temática *fais*, *fain* ‘fas, fan’; *pois*, *poim* ‘pos, poñen’; *teis*, *tein* ‘tes, teñen’ e *veis*, *vein* ‘vés, veñen’.

m) Radical arcaico *fec-* e *fic-* no tema de perfecto de *facere*, en concorrencia co innovador *fix-* do galego común: *fecen*, *ficen*, *fixen*... *fecera*, *ficera*, *fixera*... No galego do Bierzo predominan as formas con *fix-* xerais en galego.

O bloque oriental confórmano catro áreas lingüísticas: a) *asturiana*, que abrangue a maior parte da Terra Eo-Navia e o concello lucense de Negueira de Muñiz na estrema con Asturias; b) *ancaresa*, que comprende os Ancares de León; c) *zamorana*, que abrangue os concellos de Zamora e o ourensán da Mezquita; d) *oriental-central*, onde se inclúen as falas do galego oriental non encadrados nas tres áreas citadas.

2.2. O galego dos Ancares

A área ancaresa caracterízase pola existencia do mantemento de vocais nasalizadas (*abrãeiro* ‘abelaira’, *chão* ‘chan’, *tardãa* ‘tardiña’, *xãesta* ‘xesta’, *ũa* ‘unha’), fenómeno vocálico arcaico hoxe en regresión, e pola presenza esporádica de formas coa innovación fonética da gheada (*ghato*, *amigho*), insólita no bloque oriental.

Presenta fenómenos comúns á área asturiana como o artigo *l* (*l’horto*, *dixo’l padre*) a carón do común *o* (*o padre*) e as formas etimolóxica *estos* ‘estes’, *elos* ‘eles’, *tou* ‘teu’ e *sou* ‘seu’; ou ben son comúns só a algunhas falas da área asturiana, como os alomorfos *l* ~ *el* do pronome *o* (*síntol* ‘síntoo’, *deixóuel* ~ *deixóul* ‘deixouno’).

Outros trazos propios do ancarés tamén se rexistran na área zamorana, como as formas *collr* ‘collín’, *dixe* ‘dixen’, ou ben no galego do Bierzo, como ocorre coa vocal temática *i* de *colliu* ‘colleu’, *collira* ‘collera’, *collise* ‘collese’ dalgunhas falas bercianas.

2.3. O galego do Bierzo

Na área oriental-central as isoglosas da terminación *-in* (plural *-iños*) | *-iño(s)* e *llelo* / *llo*, coincidentes no seu trazado, permiten delimitar unha subárea A Fonsagrada-O Courel-O Bierzo na zona norte, coas formas *camín* e *llelo*, propias tamén das área asturiana e ancaresa; e unha subárea O Valdeorras-Viana (M-2), na zona sur da área, coas formas *camiño* e *llo* (= *lles* + *o*) da área zamorana e do galego común.

Á súa vez O Bierzo forma unha microsubárea, na que se inclúe todo o galego de León, agás o dos Ancares. Entre as falas galegas do Bierzo existen diferencias; así, as máis próximas a Galicia presentan ditongo *ai* en *baixo* e *caixa* (tamén *baxo* e *caxa*), perda de *-L-* e de *-N-* (*moer*, *vir*), plural *cais* ‘cans’ e formas verbais *cantabamos* e *cantaramos* con acentuación etimolóxica, *cantache* coa innovación da terminación palatalizada xeral en galego e as formas *colleu*, *collera*, *collese* con vocal temática *e* propia dos verbos regulares da 2ª conxugación. Nas falas bercianas máis afastadas de Galicia rexístranse formas como *baxo* e *caxa*, *moler* e *venir*, plural *caes* ‘cans’ e formas verbais *cantábamos*, *cantáramos*, *cantaste*, *colliu*, *collira* e *collise*.

3. Situación de diglosia conflictiva no Bierzo

Hai uns vinte anos a situación lingüística do galego en todo o seu territorio lingüístico era diglósica, tal como a definira Fishman, coa presenza dunha lingua alta (a castelá) e dunha lingua baixa (a galega), pero en situación social conflictiva, co galego tratando de gañar ámbitos de usos prestixiosos.

A comezos do séc. XXI a situación do galego é macrodiglósica, semellante dalgún xeito á observada por Trumper nos anos 70 en situacións italianas caracterizadas pola superposición funcional de italiano (lingua alta) e de *dialetto* (lingua baixa) en certos contextos, pola presenza dunha *koiné* dialectal (lingua media) e pola abundancia de enunciados mistilingües, como ocorría no Véneto. A macrodiglosia de Trumper vén

equivaler á ‘dobre diglosa superposta’ que Fasold describiría posteriormente para a situación de Tanzania, onde unha fala local é lingua baixa respecto do swahili, pero este é baixa respecto do inglés (variedade rexional tanzana), que é a lingua alta.

A situación macrodiglósica (ou de ‘dobre diglosia superposta’) corresponde especialmente ó galego de Galicia, pero non ó da Terra Eo-Navia, do Bierzo e das Portelas, onde a lingua propia desas comarcas está hoxe nunha situación de diglosia conflictiva cun moi acelerado proceso de substitución do galego polo castelán. A tríada macrodiglósica en Galicia fórmana o galego enxebre e variedades locais (lingua baixa), con moi escaso prestixio social tanto para os propios falantes como para quen usa un galego apreso; o galego estándar (lingua media), variedade prestixiada para quen usa o galego enxebre e con certo prestixio para os castelanfalantes porque representa o ‘urbano’ e non o ‘rural’; o castelán na variedade ‘rexional’ de Galicia (lingua alta), que é realmente a lingua de prestixio para a grande maioría dos galegos

A falta de estima pola lingua fai que hoxe os galegófonos bercianos, especialmente a xente maior, considere que a súa é unha “lingua de ignorantes”, falada “de portas para dentro”. É a lingua da intimidade, sobre todo de núcleos rurais, pero que tamén se escoita, por ex., en Vilafranca nos regateos e conversas illadas da xente maior que baixa desde Corullón, Cacabelos ou A Veiga de Valcarce. Polo que respecta á xente nova en idade escolar, como sinala Alicia Fonteboa profesora de galego no colexio de Cacabelos, os nenos e nenas, que non teñen conciencia de falar galego, enténdeno “e a maioría coñecen a lingua polos seus avós e pais, a pesar de que estes a seguen considerando como unha lingua de desprestixio” (López/Noia 2002: 5).

Tanto no Bierzo como na Terra Eo-Navia ou nas Portelas moitos falantes, especialmente a xente maior, afirma que fala mal, que a súa fala é un *chapurrado*. Esta negativa valoración da lingua tradicional é o resultado da tradicional prostración do galego, coa conseguinte falta de estima. Algo semellante ocorre entre os catalanfalantes da *franja* aragonesa, que maioritariamente consideran que falan *chapurreau*, algúns din que *patués* ou ben, no caso dos falantes de Fraga, *fragatí*.

Na zona de Cáceres onde se conservan falas galaico-portuguesas, a xente de Valverde da Serra (hoxe oficialmente Valverde del Fresno) que usa un “galego” máis castelanizado di que fala *valverdeiro* ou *chapurra(d)o*, e mesmo *cachiporra(d)o*. No concello das Ellas e no de San Martiño de Trebello con falas menos castelanizadas empréganse os termos *lagarteiro* e *mañego* respectivamente, pero non o de *chapurra(d)o*⁸.

4. Usos do galego

No completísimo *Mapa Sociolingüístico de Galicia* realizado polo Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega non se analiza a situación do galego de Asturias, León e Zamora, como se pode apreciar nos tres volumes publicados nos anos 1994-96, polo que a investigación de Xosé Rubal, Daniel Veiga e Neves Arza (Rubal 1992) relativa á

situación sociolingüística do alumnado e do profesorado non universitario nas comarcas estremeiras con Galicia e que no seu día publicou o Consello da Cultura Galega, segue sendo o traballo de referencia sobre o nivel de uso do galego nestas comarcas⁹.

Nese estudo víase que a comezos dos 90 existía un forte retroceso no uso do galego entre a xeración dos avós, a dos pais e a dos netos, especialmente no Bierzo. A escola, que nestas comarcas non tiña (e practicamente segue sen ter) en conta a realidade lingüística e sociocultural propia, está a ser un forte elemento desgaleguizador.

4.1. *Lingua materna*

En porcentaxes globais en 1992 o galego nas comarcas estremeiras era lingua de instalación inicial do 55% dos pais, do 55,9% das nais e do 36,6% do alumnado. No que respecta a este, os grupos de maior galeguización inicial eran os de clase social máis baixa, os nados en hábitats rurais e os subgrupos nos que os pais posuían os niveis de estudos máis baixos (Rubal 1992: 46-47).

Na Terra Eo-Navia, cunha poboación de 44.916 habitantes nos 18 concellos máis occidentais de Asturias¹⁰ o galego era a lingua materna de 2/3 dos pais (63,5%) e das nais (64%), mentres que descendía ó 43,8% no alumnado.

No Bierzo, con 31.038 habitantes en 19 concellos galegófonsos, un tercio escaso de pais (31,5%) e de nais (30,7%) tiña o galego como lingua materna, proporción que baixaba ó 16,7% no alumnado. Na zona berciana onde o galego é lingua propia a erosión do tecido lingüístico autóctono foi “notablemente máis acusada nas xeracións anteriores ca no caso asturiano. Sen dúbida, o emprazamento xeográfico, a influencia nas pautas da conducta lingüística de núcleos urbanos de certa importancia son factores que, entre outros, influíron neste sentido” (Rubal 1992: 50).

En Zamora, cun censo de 1.397 persoas en 4 concellos entre a Portela da Canda e a do Padornelo, o galego era lingua materna do 84,6% dos pais, do 100% das nais e do 73,1% do alumnado. Trátase de concellos rurais con malas comunicacións e cun claro predominio do sector primario, o que explica que nesta zona se rexisten as porcentaxes máis altas. A totalidade das nais tiñan o galego como lingua de instalación inicial, e o mesmo se pode dicir dos pais nados na zona, pois os que non son de lingua materna galega (16%) son orixinarios de lugares próximos de fala castelá (Rubal 1992: 52).

4.2. *Usos lingüísticos*

Polo que respecta ó uso da lingua, sumando as porcentaxes de “só galego” e “máis galego” das gráficas do informe Rubal (1992), pode apreciarse que a nivel familiar o uso era moi alto nas Portelas, relativamente alto na Terra Eo-Navia e baixo no Bierzo, especialmente na xeración de pais e fillos desta comarca leonesa.

Na xeración dos avós o nivel de uso era elevado en León, co 63,97% (gráfica 1), pero máis alto era en Asturias (75,8%) e Zamora (74,97%). O uso do galego entre os pais é

baixo en León, con só o 24,55% (gráfica 2) fronte á alta porcentaxe de Asturias (60,77%) e sobre todo de Zamora (76,9%).

As porcentaxes de uso do galego dos pais cos fillos e destes cos pais eran semellantes en Asturias, León e Zamora, pero con forte contraste entre as tres zonas analizadas no informe Rubal: en León eses usos eran baixos, con só o 15,07% da nai co alumno e o 12,3% do alumno coa nai (gráficas 3 e 5), mentres que en Asturias se aproximaban ó 50% (47,3% da nai co alumno e o 43,45% deste coa nai) e en Zamora as porcentaxes eran moi altas (88,8% e 84,69% respectivamente).

No ambiente escolar, o uso do galego co alumnado polo profesorado era insignificante en León, con só o 5,6% (gráfica 4), como o era en Asturias (3,5%). E insignificante era tamén o uso do galego do alumnado cos compañeiros na zona de León, de só o 6,81% (gráfica 6). En Asturias empregábo algo máis da cuarta parte dos encuestados (28,35%) e en Zamora case as 3/4 partes (73,1%)¹¹.

5. Marco legal

5.1. Estatuto de Autonomía de Castela e León

O Estatuto de Castela e León de 1983 (Lei Orgánica 4/83, de 25 de febreiro) trataba no art. 26.16 do fomento das “distintas modalidades culturais de la Comunidad”, pero non facía referencia ningunha ás “modalidades lingüísticas” do occidente, entre as que está o galego de León e Zamora, o asturiano (ou leonés) da zona de Babia e Laciana e da Cabreira e o portugués da Alamedilla (Salamanca), na estrema con Portugal.

Na Lei 1/1991 de 14 de marzo (BOE 22 de abril de 1991) pola que se constituíu a Comarca do Bierzo dentro da C. A. de Castela e León tampouco se fixo ningunha referencia á lingua propia dos concellos próximos a Galicia, a pesar de que se creou e regulamentou a devandita comarca por concorreren “características geográficas, sociais, históricas y económicas en la Comarca del Bierzo, que la singularizan de cualquier otro territorio castellano-leonés”¹².

Cando en 1998 se entregaron en Madrid no Congreso dos Deputados os textos reformados dos Estatutos de Asturias e de Castela e León o BNG presentou emendas relativas á protección da lingua galega nesas comunidades¹³. Ó debaterse o Estatuto de autonomía de Castela e León a aprobación dunha emenda do PP e do PSOE permitiu o recoñecemento legal da existencia do galego nesa Comunidade (alínea 2 do artigo 4), aínda que na alínea 1 do mesmo artigo se fala de especial protección e apoio para o castelán nesa Comunidade.

O artigo 4 da Lei Orgánica 4/1999, de 9 de xaneiro, do Estatuto de Castela e León quedou coa seguinte redacción:

1. La lengua castellana y el patrimonio histórico, artístico y natural son valores esenciales para la identidad de la Comunidad de Castilla y León y serán objeto de protección y apoyo, para lo que se fomentará la creación de entidades que atiendan a dicho fin.

2. Gozarán de respecto y protección la lengua gallega y las modalidades lingüísticas en los lugares que habitualmente se utilicen.

5.2. Estatuto de Autonomía de Galicia e Lei de Normalización Lingüística

No artigo 2º do Estatuto de Autonomía de Galicia de 1932 (aprobado nas Cortes de 1936) afirmábase que podería agregarse a Galicia “cualquier territorio limítrofe de características históricas, culturales, económicas y geográficas análogas, mediante los requisitos que las leyes generales establezcan”, mentres que no actual Estatuto de Autonomía de Galicia (1981) non se fai mención ningunha á posible agregación dos territorios das comarcas estremeiras¹⁴.

Non obstante na Lei de Normalización Lingüística de 1983 si hai mención expresa desa galegitude no artigo 21.2 do Título V (Do galego exterior):

Así mesmo [o Goberno Galego] fará uso do previsto no artigo 35 do Estatuto de Autonomía a fin de protexe-la lingua galega falada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma.

E a mesma referencia á protección do galego en Asturias, León e Zamora, en colaboración cos gobernos das Comunidades lindantes con Galicia, encóntrase no artigo 4.12 do Decreto 221/1990, do 22 de marzo, polo que se crea a Comisión Coordinadora para a Normalización Lingüística, presidida polo Presidente da Xunta de Galicia. Entre as accións contempladas para a promoción e o potenciamento do uso do galego está a “protección da lingua galega falada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma en colaboración cos seus respectivos gobernos”.

5.3. Congreso dos Deputados: proposición sobre o galego do Bierzo

O 31 de outubro de 1996 o deputado do BNG Francisco Rodríguez presentaba no Congreso dos Deputados en Madrid unha proposición non de lei pola que o devandito Congreso insta ó Goberno-Ministerio de Educación e Cultura ó establecemento dun convenio de colaboración coa Junta de Castela e León para facer posible:

- a) El estudio en toda la zona occidental de Castilla y León y, de forma especial, en la comarca del Bierzo, de la lengua gallega como asignatura en los centros de primaria, secundaria obligatoria, bachillerato y formación profesional.
- b) El establecimiento de una Comisión Mixta de composición paritaria MEC-Junta de Castilla y León, para estudiar la problemática cultural y educativa de esta lengua en las comarcas occidentales de Castilla y León, especialmente en el Bierzo, y dotar a los centros educativos de los medios necesarios para afrontar su enseñanza.

Na exposición de motivos o deputado do BNG referíase, entre outros, ó feito de que o Congreso dos Deputados se adherira á Declaración Universal dos Dereitos Lingüísticos, que no artigo 5 reconece o principio “de que los derechos de todas las comunidades

lingüísticas son iguais e independentes de la consideración jurídica o administrativa”, á vez que no artigo 24 se recoñece que toda comunidade lingüística “tiene derecho a decidir cuál debe ser el grado de presencia de su lengua, como vehicular y como objeto de estudio, en todos los niveles de educación dentro de su territorio”.

A Comisión de Educación e Cultura do Congreso dos Deputados debateu a proposta do BNG en sesión celebrada o 9 de abril de 1997 e aprobou por unanimidade o texto seguinte:

El Congreso de los Diputados insta al Gobierno a que en colaboración con la Junta de Castilla y León estudie la posibilidad de que en función de las disponibilidades de profesorado y de la demanda de alumnado, se pueda impartir la Lengua Gallega en la Zona Oeste del Bierzo¹⁵.

5.4. Parlamentos de Galicia: proposicións sobre o galego estremeiro

En novembro de 1982, a Comisión de Educación e Cultura do Parlamento Galego aprobou por unanimidade unha proposición non de lei presentada por Camilo Nogueira do partido nacionalista Esquerda Galega “sobre a cooperación da Comunidade Autónoma no ensino e a protección da lingua galega nas comarcas de Asturias occidental, o Bierzo e Sanabria coas comunidades de Asturias e Castela e León”. E en decembro de 1988 o Parlamento de Galicia aprobou outra proposición non de lei, tamén de Esquerda Galega, “sobre o ensino e a protección nos territorios de fala galega administrativamente integrados nas CC. AA. de Castela e León e Asturias” na que se instaba á Xunta de Galicia á aplicación da Resolución do 17 de novembro de 1982 relativa á cooperación entre Galicia e as comunidades veciñas para o ensino do galego.

En novembro de 1996 Pilar García Negro do BNG presentou no Parlamento de Galicia unha proposición non de lei na que se instaba á Xunta de Galicia ó establecemento do oportuno “convénio coa ‘Junta de Castilla y León’, para programar o estudo da lingua galega nas localidades da franxa occidental, nomeadamente do Bierzo, que a teñen como lingua propia” co fin de garanti-lo estudio como materia no ensino non universitario, prestar colaboración técnica e humana necesaria para que o ensino do galego se poida realizar en breve e realizar tódalas accións prácticas precisas para que se materialice o contido do artigo 21.2 da Lei 3/1983 de Normalización Lingüística.

A devandita proposición foi rexeitada en setembro de 1998, aducindo o partido do goberno (o PP) que cumpría agardar a que Castela e León tivese transferidas as competencias educativas e, ademais, aduciu que xa abondaba cos convenios que a Xunta ten asinados con institucións do Bierzo. En setembro de 1998 Eduardo Gutiérrez, tamén do BNG, presentou unha proposición non de lei semellante, neste caso relativa ó recoñecemento e á promoción do “uso do idioma galego na zona occidental de Asturias,” que foi rexeitada en abril de 1999.

5.5. Cortes de Castela e León: proposicións para o ensino do galego

En novembro do 2000, despois da reforma do Estatuto de Castela e León, a Comisión de Educación da Asemblea Lexislativa desta Comunidade, aprobou unha proposición non de lei relativa á posibilidade do estudio do galego nos centros de ensino da rexión. A proposta, que fóra presentada polo PSOE e defendida por Felipe Lubián, procurador das Cortes de Castela e León e alcalde galegófono de Lubián, concello das Portelas de Zamora, aprobouse por unanimidade co seguinte texto:

As Cortes de Castela e León instan á Xunta de Castela e León para que a partir do próximo curso 2001/2002, se implante o ensino da lingua galega, como asignatura optativa, en todos os centros de titularidade pública que imparten o Ensino Primario ou o Ensino Secundario nos territorios de Castela e León limítrofes coa Comunidade Autónoma de Galiza que utilicen maioritariamente a lingua galega¹⁶.

En xuño do 2001, Felipe Lubián e dous procuradores do PSOE asinaron unha proposición non de lei para debate e aprobación na Comisión de Educación e Cultura de Castela e León para que se introduza o galego na Escola Oficial de Idiomas de Ponferrada para o curso 2001-02, tendo en conta a demanda existente ó respecto¹⁷. A devandita Comisión aprobou esa proposta o 28 de febreiro do 2002 e xa se prevé no curso 2002-03 a oferta dun grupo de primeiro curso na IEO de Ponferrada, cun máximo de 35 alumnos con profesorado seleccionado pola Junta de Castela e León.

Antes da aprobación unánime desa proposición coñeceráse unha resolución do Procurador del Común de Castela e León (o equivalente ó galego Valedor do Pobo), de 21 de febreiro do 2002, dirixida ó Conselleiro de Educación e Cultura desa Comunidade na que se atendía, entre outras, á queixa da indeterminación territorial no ámbito de aplicación do ensino do galego no acordo de 18 de xullo de 2002 entre a Xunta de Galicia e a Junta de Castela e León para a promoción da lingua no Bierzo e Sanabria. Os autores das queixas pedían que non se fixasen criterios restrictivos que deixasen fóra a cidade de Ponferrada.

No punto 2 desa resolución, atendendo o establecido no art. 7.1.b) da Carta Europea das linguas Rexionais ou Minoritarias, polo que se debe respecta-la área xeográfica da lingua rexional ou minoritaria, e na procura da consecución real da declaración contida no art. 4.2 do Estatuto de Castela e León, o Procurador del Común pedía ós responsables do devandito acordo unha postura favorable “a la delimitación de un ámbito territorial de aplicación del Acuerdo, que incluya, en su calidad de capital de la comarca del Bierzo, a los centros docentes de la ciudad de Ponferada y asimismo a los centros de cuantas otras localidades de la comarca tengan interés en la enseñanza de la lengua gallega”.

E no sétimo e derradeiro punto da resolución pedíase que a Consellería valorase a posibilidade de “impartir la enseñanza de la lengua gallega no solamente en los centros docentes de Educación Primaria y Secundaria, sino en otros centros educativos como pudiera ser la Escuela Oficial de Idiomas de Ponferrada”.

6. A reivindicación da galegitude lingüística do Bierzo occidental

A aparición nas comarcas estremeiras coa Galicia oriental de asociacións culturais e de colectivos que especialmente desde finais da década dos 80 do séc. XX veñen reclamando o recoñecemento legal do galego e a súa inmediata introducción no ensino, así como na administración e nos medios de comunicación social, fixo que chegase á opinión pública unha problemática sociolingüística practicamente descoñecida e que moitos dos políticos, tanto en Galicia como en Asturias e en Castela e León se preocupasen desa situación. E de aí as diferentes proposicións legislativas a que me acabo de referir.

6.1. O Bierzo

A MDGB (Mesa pra Defensa do Galego do Bierzo e da Cultura da Comarca), constituída na vila de Corullón (marzo de 1990), naceu co obxectivo inmediato de establecelo galego como materia de aprendizaxe optativa no ensino primario, sen descartar outras reivindicacións coma a administración bilingüe e calquera aspecto relativo á promoción do uso social do galego nos concellos próximos a Galicia. Desde os comezos pediu o recoñecemento oficial da lingua galega pola Junta de Castela e León, á vez que criticaba as teorías “bercianistas” defensoras dunha suposta lingua berciana, resultado da convivencia de galego e leonés, co posterior influxo castelán. En colaboración co Clube Cultural “Adiante”, con sede en Vigo, a MDGB organizou en Vilafranca en decembro de 1990 o *II Congreso da Lingua e a Cultura Galegas en Asturias, León e Zamora*.

As iniciativas pioneiras para a galeguización do ensino primario no Bierzo realizáronse no Colexio Público Rural Agrupado “Jimena Muñiz” do concello de Corullón, onde nos anos 80 se introduciu o galego como lingua habitual das relacións escolares e onde se empezou a redactar en 1984 a revista escolar bilingüe *A Curuxa*. Nicanor Álvarez, primeiro presidente da MDGB e ensinante dese colexio de Corullón manifestaba en 1994 que a implantación do galego como materia optativa no ensino primario sería un primeiro paso para o recoñecemento da identidade do Bierzo, pois de non o facer, corríase o risco de que se perdese a lingua. A falta de estima cara ó galego era salientada igualmente polo presidente da Mesa do Bierzo nos seguintes termos:

Tradicionalmente, y aun hoy, el gallego ha sido visto como una lengua de gente incul-ta, de montañeses, y por eso mismo los padres siempre han deseado que sus hijos hablaran castellano, aunque en su casa se hablara gallego. Hace siete años, cuando yo entré en este colegio, si un niño decía una palabra en gallego se le obligaba a escribirla mil veces en castellano, y hace unas semanas escuché que un señor, padre de uno de mis alumnos, decía a su hijo: *Se falas gallego, vas cobrar* (Rodríguez 1994:42).

En Vilafranca do Bierzo as iniciativas para a revitalización da lingua e da cultura galegas parten, fundamentalmente, da Asociación Cultural “Escola de Gaitas de Vilafranca”, un dos colectivos que participou na creación da MDGB. A asociación naceu no

inverno de 1981 como aula de música do Instituto de Cultura Popular “Gilberno N. Ursino” e en 1986 legalizouse como asociación cultural, sendo Marisa Cela e Héctor Silverio os principais dinamizadores desta asociación. Desde os seus inicios centrouse na recuperación dos costumes tradicionais (magostos, xogos, fogueiras...), salientando a total recuperación da “Festa do Maio”, de moita tradición en Vilafranca, pero que estaba esmorecendo.

O galego é a única lingua usada nos carteis e demais medios publicitarios dos actos da “Escola de Gaitas”, así como nas súas publicacións, entre as que están os *Contos de maio (I)*, de 1993 con debuxos e textos alusivos á festa do maio realizados todos polos alumnos dos colexios de Vilafranca e Corullón, e os *Contos de maio (II)*, de 1994, onde participaron, ademais dos nenos destes centros, os do Colexio de Cacabelos. En 1993 organizou a *I Xornada da Cultura e da Lingua Galegas no Bierzo*. A publicación dos textos destas Xornadas faise en galego, respectándose as variantes dialectais do galego berciano¹⁸. Ademais, en Vilafranca celebrouse entre 1989 e 1992 a Escola de Verao do Noroeste-O Bierzo, organizada polo IGSP (Instituto Galego de Sócio-Pedagogía).

Unha experiencia escolar semellante á de Corullón realizouse no Colexio Público “La Borreca” de Ponferrada, do que é mostra a revista bilingüe *El Pendón*, así coma experimentos cinematográficos realizados no centro “nos que se deixaba ben claro a orixe maioritariamente galega dos nenos que participaban no proxecto elaborando o guión e participando como actores, e incluso na propia música escollida” (López Témez 1992: 80). En Ponferrada e noutras vilas do Bierzo recolléronse en 1997 centos de sinaturas nos institutos para pedi-la introducción do galego no ensino, despois de ser aprobado no Congreso en Madrid. Neste aspecto salienta o labor da Asociación Cultural “Fala Ceibe do Bierzo”, de Ponferrada, con campañas para reclamar ensino voluntario de galego no Bierzo e dotación de libros en galego idioma para bibliotecas bercianas¹⁹.

“Fala Ceibe”, que ten en Xavier Mestre Lago o principal dinamizador como ben se pode apreciar consultando o portal do Bierzo do xornal electrónico *vieiros.com*, coorganizou coas Universidades de Salamanca e Vigo as *Xornadas sobre o galego exterior*, celebradas en Salamanca e Vilafranca en maio do 2001. Nestas Xornadas aprobouse o “Decálogo de Salamanca”, no que se esixe “das administracións competentes o recoñecemento da lingua galega como lingua propia e co-oficial, xunto co castelán” nos concellos galegófonos de Asturias, León e Zamora (punto 2º), á vez que se reclaman medidas de actuación, entre outras, relativas ós medios de comunicación en galego para as comarcas estremeiras (punto 5º), á toponimia autóctona (punto 7º) e ó ensino optativo da lingua e da literatura galega (punto 8º)²⁰. En marzo do 2002 “Fala Ceibe” organizou o 1º concurso creativo en galego para o alumnado non universitario dos centros educativos do Bierzo, sendo obrigatorio o uso do galego, en calquera das súas modalidades.

No relativo á recollida da lingua e a tradición oral cómpre salienta-lo labor de Aquilino Poncelas Abella e de Alicia Fonteboa, autores de obras que constitúen unha exce-

lente contribución lingüística e etnográfica para o estudioso do galego do Bierzo. Poncelas é autor das *Estorias e contos dos Ancares. Historias y cuentos de los Ancares (bilingüe)*, editada en 1987 polo Grupo Cultural “Carocos”²¹; de *Contos da neve* (publicados en Babarro 1992: 53-62) e de *O mestre púxose louco* (1995), unha especie de memorias da infancia, cun léxico berciano riquísimo, que lembra a obra do eonaviego Jesús Álvarez Valdés *As costumbres foron deste xeito* (1992). Alicia Fonteboa, publicou en 1992 *Literatura de tradición oral en el Bierzo*, un amplo corpus folclórico con adiviñas, cántigas, contos, ditos e refráns, romances... recollidos en 36 lugares bercianos de fala galega, leonesa e castelá.

Fonteboa forma parte do equipo do *Atlas Lingüístico de El Bierzo (ALBI)* dirixido por Manuel Gutiérrez Tuñón, do que se apareceu o vol. 1 en 1996. Este atlas realízase no IEO (Instituto de Estudios Bercianos), institución cultural que hai anos promovía un bercianismo monolingüe e rancio, pero que nos anos 90 se transformou á calor das reivindicacións de colectivos como a Mesa do Bierzo ou a “Escola de Gaitas” (Silverio 2002: 9). En 1989 comezou a traballar no proxecto do *ALBI* e cando se presentou (outubro de 1996) o IEO organizou en Ponferrada o Simposio *Jornadas sobre linguas en la frontera. Xornadas sobre linguas na fronteira* para facer unha valoración da fala do Bierzo e asemade poñela en contacto con realidades ibéricas semellantes, analizando as súas traxectorias e situacións actuais para chegar a unha previsión de futuro²².

6.2. Galicia

Para os rexionalistas de finais do séc. XIX e para os galeguistas e nacionalistas do primeiro tercio do séc. XX era incuestionable a galegitude lingüística e cultural das comarcas estremeiras con Galicia²³.

Os estatutos dos Xogos Florais de Tui de 1891 establecían que “todo-l-os traballos han de ser rigurosamente inéditos y-escritos en gallego antigo ou moderno, berciano ou dialecto d’o país asturiano comprendido entre o Eo e o Navia”. Os sete mantedores do Consistorio dos Xogos de Tui, con Manuel Murguía como presidente, Salvador Cabeza de León como secretario e Augusto G. Besada e Alfredo Brañas, entre outros vocais, invitaban “ós discretos trovadores e honorabres escritores de Galicia, d’o Bierzo e d’as outras vellas comarcas onde se fala ou é conecida a nosa lingua” a enviaren as súas composicións na procura da *frol natural*, da *póla de carballo con landras d’ouro* ou da *violeta de prata e ouro*.

No Estatuto de Autonomía de 1936, como xa se indicou, establecíase a posibilidade de agregar a Galicia territorios limítrofes de características históricas, culturais, económicas e xeográficas análogas. Por outra parte, no *Sempre en Galiza* (1944) Castelao dicía verbo do territorio da nación galega que “é doado esperar que o Bierzo e demais comarcas limítrofes de Ourense e Lugo, se incorporen ao seo da súa nación natural, e que o tempo –gran curandeiro dos erros hestóricos–posibilite a reconstrucción total da nosa

unidade”. E engadía, respecto da fronteira de Portugal: “Non se pode creer que o río Miño, vello pai de Galiza –representado na franxa azul da nosa bandeira– siga sendo un lindeiro perdurable de dous estados”.

En 1989 comezou en Galicia a analizarse a problemática sociolingüística das comarcas estremeiras en xornadas e congresos organizados por asociacións culturais, á vez que o Consello da Cultura Galega tivo en conta esa situación en ponencias de simposios antropolóxicos a comezos dos anos 90 con sesións na Galicia oriental, no Bierzo e nas Portelas²⁴.

Organizados pola Mesa pola Normalización Lingüística celebráronse en Santiago en novembro de 1989 os *Encontros do galego exterior. O galego causa común*, que foi a primeira vez que se atendeu de xeito global esa problemática con participación, entre outros, de diversos colectivos procedentes da Terra Eo-Navia, do Bierzo e das Portelas.

En decembro do mesmo ano celebrouse en Celanova o *I Congreso da Lingua e a Cultura Galegas en Asturias, León e Zamora* organizado polo Clube Cultural “Adiante” e a XCTG-ING. Neste Congreso aprobouse un “Manifesto das comunidades de lingua e cultura galegas exteriores á Galicia oficial”, que constitúe o primeiro documento no que se reivindicaba a plena normalización da lingua e da toponimia das comarcas estremeiras con Galicia.

En xullo de 1990 celebrouse no Cebreiro, A Proba de Navia e Vilafranca do Bierzo o *Simposio de Antropoloxía “Nos lindeiros da galeguidade I”*, organizado polo Consello da Cultura, coa finalidade de “conseguir unha máis racional percepción das semellanzas, diverxencias e peculiaridades nas xentes que moran alí onde remata o límite imposto pola realidade administrativo-política”. No relativo á problemática sociolingüística neste simposio presentouse un avance do informe Rubal (1992), arriba comentado, á vez que se discutiu unha proposta de mínimos para a introducción da lingua e da literatura galega no ensino nun momento en que o Ministerio de Educación e Ciencia tiña tódalas competencias nesas comarcas.

En xullo de 1991 o Consello da Cultura organizou en Verín, Chaves (Trás-os-Montes) e Lubián (Zamora) o *Simposio de Antropoloxía. Nos lindeiros da galeguidade II (semellanzas, diverxencias, peculiaridades)* con diversas ponencias sobre aspectos da zona centro-oriental do galego²⁵.

7. Iniciativas institucionais

Na década dos 90 o máis salientable foi a proposta do Consello da Cultura Galega ó Ministerio de Educación e Ciencia para a introducción da lingua e a literatura galega no occidente de Asturias, León e Zamora, á vez que a Xunta de Galicia apoiaba a impartición de cursos de diferentes niveis de galego para ensinantes do Bierzo.

A comezos do séc. XXI o salientable é a declaración de cooficialidade realizada no concello berciano da Veiga de Valcarce (e no de Lubián nas Portelas) e o acordo entre

a Xunta de Galicia e a Junta de Castela e León para a promoción do galego tanto no Bierzo como nas Portelas.

7. 1. Consello da Cultura Galega: proposta ó MEC

Para frea-la desgaleguización lingüística e cultural, alarmante nas xeracións máis novas, e para contribuír á normalización do galego nos concellos galegofonos de Asturias, León e Zamora, en 1990 o Consello da Cultura Galega elevou unha proposta ó Ministerio de Educación e Ciencia, que daquela posuía tódalas competencias educativas nas Comunidades Autónomas de Asturias e de Castela e León, pero que no 2001 xa están transferidas. Nesta proposta solicitábase o establecemento con toda urxencia dun plano de medidas mínimas inmediatas para introducir como materias obrigatorias a lingua e a literatura galegas en tódolos centros da franxa exterior, á vez que debería posibilitarse a incorporación do galego como idioma vehicular do ensino e da administración educativa.

A proposta do Consello da Cultura Galega, que na súa versión inicial fora redactada por Xoán Babarro e Antón Santamarina, foi aprobada por unanimidade polo seu pleno o 5 de outubro de 1990, oficialmente nunca recibiu ningún tipo de resposta. Constaba de seis puntos, que reproduce literalmente²⁶:

1. Que se inclúa a lingua galega como materia de ensino nun programa experimental de tres anos nas comunidades galegofalantes de Asturias, León e Zamora, respectando ata onde sexa aconsellable as variantes lingüísticas locais, en especial na comunicación oral. Á parte das razóns aducidas na anterior exposición de motivos, debemos engadir aquí que son numerosos os escolares destas comarcas que cursan estudos medios ou superiores en centros de Galicia; teren cursado galego aproximaría os currículos escolares destas zonas ós da Comunidade Galega e facilitaría a integración dos alumnos que, polos motivos que for, se trasladasen a cursa-los seus estudos medios ou superiores a Galicia.
2. Que se creen equipos de profesores nos distintos niveis de ensino dependentes do Ministerio de Educación e Ciencia para atender estas necesidades ou ben que se establezan os acordos necesarios coa Consellería de Educación da Xunta de Galicia para colaborar prestando os medios humanos e materiais necesarios.
3. Que se cree unha comisión por cada provincia que faga un seguimento do programa experimental e regule os mecanismos a seguir para unha equiparación dos programas cos que se desenvolven na Comunidade Autónoma Galega.
4. Que a Lingua e Literatura Galegas sexan consideradas materias obrigatorias nos plans de Reforma, cun programa idéntico ó da Comunidade Autónoma Galega.
5. Que se promova a curto prazo o desenvolvemento de proxectos lingüísticos de centro para a incorporación progresiva do galego como lingua vehicular do ensino, particularmente con nenos de idade máis nova e naqueles centros onde por seren maioría os nenos galegofalantes o ensino na súa lingua é máis factible.
6. Que se estimule a incorporación do galego nas comunicacións internas e externas da comunidade escolar.

A proposta acompañábase dunhas medidas mínimas inmediatas referidas ós distintos niveis do ensino²⁷, para realizalas nos cursos 90-91, 91-92 e 92-93, ou en todo caso a par-

tir do curso 91-92, así como dunha proposta de composición das comisións que velarían pola normalización da lingua da franxa exterior²⁸. Vega (1996) consideraba que os puntos 5 e 6 desta proposta non se podían aplicar en Zamora polo escaso número de alumnos co galego como lingua materna (uns 50 de primaria nas escolas rurais de Lubián e Barxacoba e outros 50 dun total de 500 de secundaria obrigatoria no Instituto de Puebla de Sanabria), o que fai pouco representativo o grupo de lingua minoritaria. Polo contrario, consideraba que os puntos do 1 ó 4 eran axeitados para térense en conta nos novos planos de estudio.

7.2. Reivindicación desde os concellos: a cooficialidade na Veiga de Valcarce

Ata moi recentemente non houbo ningunha iniciativa desde o goberno de Castela e León sobre o potenciamento do galego no Bierzo nen nas Portelas. E desde as organizacións progresistas o interese pola lingua e pola cultura galega foi, en xeral, “museístico”²⁹.

Desde hai uns anos, e moi de cando en vez, a prensa galega recolle manifestacións nas que cargos políticos defenden a galegitude da comarca. É o caso das declaracións do alcalde de Borrés, que en 1995 solicitaba do Consejo Comarcal del Bierzo “que propicie la instalación de un repetidor de la TVG en El Bierzo” para poder “fomentar y mantener el carácter bilingüe de los habitantes de la comarca”³⁰.

Xosé M. Gutiérrez Monteserín, alcalde socialista de Valboa e vicepresidente do Consejo Comarcal do Bierzo afirmaba en 1994 que consideraba desexable a iniciativa de ensinar galego nas escolas bercianas, xa que contribuiría ó recoñecemento da identidade, á vez que criticaba o feito de que a escola empobrecese ó facer que nenos galegofalantes abandonasen a lingua propia ó seren escolarizados³¹. Monteserín, dinamizador do Grupo Cultural “Carocos” e primeiro político que no Bierzo xurou o seu cargo en galego, falaba da marxinación dos galegofalantes do Bierzo, ós que se lles fai ver que o uso do galego é sinal de incultura, marxinación que el mesmo sufriu ó entrar na escola³². Por outra parte, o Partido del Bierzo, ademais de reclamar que a comarca acade a categoría de comunidade autónoma, defende o bilingüismo docente e administrativo para a zona³³.

No verán do 2000 comezou unha “revolta” de alcaldes de concellos galegófonos da mancomunidade do Bierzo oeste, que ameazaron con propugnaren a anexión a Galicia de non seren atendidas pola Junta de Castela e León os seus pedimentos para investimentos. Comezou esa “revolta” a alcaldesa da Veiga de Valcarce, concello que estrema con Lugo, e máis tarde, entre outros, falaron de posible segregación os alcaldes de Carucedo, que linda con Ourense, e o de Borrés que xa non limita con Galicia³⁴.

O 24 de febreiro do 2001 o grupo municipal de Renovación por Valcarce presentou unha moción ó pleno do concello da Veiga de Valcarce con cinco puntos: 1) Declaración do galego como lingua propia e cooficial; 2) Declaración do galego como patrimonio cultural do concello; 3) Solicitud ó Instituto de Estudios Bercianos dun nomenclátor toponímico; 4) Introducción da rotulación bilingüe; 5) Introducción progresiva da

documentación municipal en bilingüe. A moción foi aprobada por unanimidade, polo que este concello se converteu no primeiro das comarcas estremeiras onde se declarou cooficial o galego³⁵.

O 30 de xuño do 2001 o pleno do concello da Veiga de Valcarce ratificouse na súa declaración de cooficialidade, ignorando a orde de anulación da Consejería de Presidencia e Administración Territorial de Castela e León de 23 de marzo do 2001. Posteriormente (10 de xullo do 2001) a Dirección Xeral de Administración Territorial da Consellería de Presidencia e Administración Territorial interpuxo recurso contencioso perante o Tribunal Superior de Xustiza de Castela e León para paralizar cautelarmente o acordo sobre a cooficialidade do devandito concello da Veiga de Valcarce³⁶. Pouco despois (30 de agosto do 2001) o goberno municipal da Veiga de Valcarce revogou o acordo de cooficialidade por 5 votos do PSOE contra 2 de Renovación por Valcarce³⁷. Para a oposición municipal promotora da moción de cooficialidade este xiro debeuse a presións da Junta de Castela e León que, a cambio de 27 millóns de pts. para infraestructuras, pactou co concello esa revogación (Parajó / Costas 2001: 99-100).

Nas Portelas de Zamora o 4 de abril do 2001 o concello de Lubián aprobou por unanimidade unha moción que presentara o alcalde, coa que se “declara la cooficialidad del gallego para que sea utilizado en el mismo plano de igualdad que el castellano en este Ayuntamiento y en su término municipal”. Contrariamente ó que ocorreu coa moción da Veiga de Valcarce, a moción de Lubián non recibiu (en setembro do 2002) notificación de anulación³⁸.

O 17 de maio do 2001 o Consello Comarcal do Bierzo aprobou por unanimidade unha moción do conselleiro de cultura, Ricardo González Saavedra, a favor da lingua galega, na que se recoñece o galego como lingua propia do Bierzo occidental, declárase a vontade de protexer e fomenta-la súa aprendizaxe como patrimonio cultural e ínstase á sinatura de convenios entre a Junta e a Xunta para formación do profesorado, dotación de bibliotecas, formación de adultos, axudas á investigación, etc., á vez que se insta á Junta de Castela e León a que regule a posibilidade de rotulación bilingüe dos topónimos dos concellos ou pedanías que o soliciten para o seu ámbito territorial. Aínda que non se propón a cooficialidade, nesta moción do Consello Comarcal recóllense a maior parte das reivindicacións dos colectivos que veñen traballando pola dignificación e normalización do galego no Bierzo e nas Portelas³⁹.

O 3 de maio do 2001 o eurodeputado do BNG Camilo Nogueira convidou a Bruxelas unha representación de alcaldes e concelleiros de once concellos galegófonos de Castela e León e representantes das asociacións⁴⁰, que asinaron o Manifesto de Bruxelas, cos seguintes puntos:

-Que el gallego es lengua de uso común para los habitantes de los municipios del Bierzo Oeste y Alta Sanabria.

- Que algunos de estos municipios ya se han pronunciado a favor de la protección y el respeto a este patrimonio cultural.
- Solicitar a la Junta de Castilla y León que estudie la situación de los gallegos hablantes de estas zonas y tome las medidas oportunas para la protección de esta tradición cultural, así como velar por el enriquecimiento del patrimonio lingüístico en una comunidad diversa y plural como es Castilla y León.
- Solicitar a la Xunta de Galicia que establezca las líneas de colaboración necesarias con la Junta de Castilla y León para la pervivencia de nuestra manifestación lingüística.

7.3. Xunta de Galicia: acordo do 2002 coa Junta de Castela e León

A pesar de que o artigo 21.2 da LNL arriba citado establece que o Goberno Galego “fará uso do previsto no artigo 35 do Estatuto de Autonomía a fin de protexe-la lingua galega falada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma” e de que o Parlamento Galego se ten manifestado de modo inequívoco sobre a cooperación coas CC. AA. estremeiras para o ensino e a protección do galego, o desleixo, en xeral, é grande por parte da Xunta de Galicia, e en Asturias especialmente.

Cando no Principado o PSOE estaba no poder, a Xunta de Galicia en 1988 comezou a conceder subvencións á MDGA para as súas publicacións e investigacións lingüísticas, subvencións ultimamente simbólicas (ou ben inexistentes). No Bierzo, en 1991 a Xunta comezou a colaborar coa MDGB co financiamento de cursos de lingua galega de diferentes niveis dirixidos a docentes da comarca, á vez que financiou actos e publicacións da “Escola de Gaitas” de Vilafranca do Bierzo ou o citado *Atlas Lingüístico de El Bierzo*. Ademais, a Xunta de Galicia organizou en Ponferrada e León cursos no programa de formación de cursos de lingua galega dirixidos a centros galegos do exterior.

Por outra parte, a Xunta de Galicia contactou a finais dos 80 co Ministerio de Educación y Ciencia para solicitar que un profesor dispensase clases de lingua galega a escolares de Galicia que cursaban o EXB no centro “Virgen de la Luz” da vila berciana da Ponte de Domingo Flórez. No curso 1989-91 comezou a impartirse galego obrigatoriamente ós escolares procedentes do concello ourensán de Rubiá, e voluntariamente ós bercianos que o desexaban⁴¹. No curso 96-97 eran case 50 alumnos, moitos deles bercianos que acoden logo ó Instituto de Secundaria do Barco de Valdeorras, os que reciben dúas horas de lingua galega á semana, detraídas de Lingua Española e Plástica⁴². No curso 98-99 eliminouse no devandito centro a clase optativa de galego, oficialmente por falta de demanda⁴³.

O 18 de xullo do 2001 os conselleiros de Educación de Galicia e de Castela e León asinaron en Vilafranca do Bierzo un acordo de colaboración para a “promoción do idioma galego nos territorios limítrofes das Comunidades Autónomas (O Bierzo e Sanaabria)”. No punto VII da exposición faise referencia á proposición non de lei da Comisión de Educación e Cultura de Castela e León que posibilita “a implantación do ensi-

no da lingua galega, como materia optativa, nos centros públicos que impartan o ensino primario ou o ensino secundario nos territorios de Castela e León, limítrofes coa Comunidade Autónoma de Galicia, que utilicen maioritariamente a lingua galega”.

Na estipulación 1ª do acordo dise que “o contido desta promoción centraríase principalmente no establecemento do idioma galego como materia de ensino nos centros de ensino non universitario das zonas obxecto de actuación”; na estipulación 2ª trátanse os compromisos de cada unha das partes (autorización e apoio das ensinanzas e habilitación do profesorado por parte de Castela e León; apoio do ensino da e na lingua e da literatura galega por medio da formación do profesorado, así como dotación de material didáctico por parte de Galicia); na 3ª estipulación trátase da constitución dunha comisión mixta que, entre outras funcións, delimitará “a extensión xeográfica da área de aplicación do establecido no convenio, concretando tanto os centros como o alumnado afectado”. E seguen outras cinco estipulacións.

O acordo foi cualificado de insuficiente polas organizacións de defensa do galego no Bierzo, por prever unicamente o ensino dunha hora optativa semanal en primaria e infantil, por non prever ningunha dotación orzamentaria, por deixar nas mans de Castela e León a formación e habilitación dos mestres e a elaboración de materiais, por non delimitalas as áreas e os concellos galegófons, etc. (Parajó / Costas 2001: 104).

No curso 2001-02 comezou a aprendizaxe dunha hora semanal de galego no horario do Coñecemento do Medio a 156 alumnos nas escolas bercianas de primaria de Cacabelos e de Corullón e nas de Paradela do Río e Parandois de Toral dos Vaos, asimiladas á escola de Cacabelos. Tal como salientou nas Cortes de Castela e León o Procurador Felipe Lubián a oferta promovida pola Junta non se axusta precisamente ó acordado, pero aínda así, trátase dun fito histórico para as Comunidades galegofalantes de Castela e León.

No comezo do curso 2002-2003 están matriculados uns 350 alumnos de escolas dos concellos de Vilafranca, A Veiga de Valcarce, A Ponte de D. Flórez e Ponferrada

7.4. O ILG, a RAG e a codificación do galego estremeiro

Para estas dúas institucións a galegitude lingüística do extremo occidental da Terra Eo-Navia, do Bierzo occidental e das Portelas é incuestionable. O *Atlas Lingüístico Galego*, que está a redactarse no Instituto da Lingua Galega, contén sete puntos en Asturias, 5 en León e 3 en Zamora, investigados todos no período 1974-77.

Polo que respecta á Real Academia Galega, o artigo 1 dos seus reformados Estatutos (Real Decreto 271/2000, de 25 de febreiro) establece que o seu obxectivo fundamental é o “estudio da cultura galega e especialmente a ilustración, defensa e promoción do idioma galego”, á vez que no artigo 4 se explicita que por idioma galego se entende “o propio de Galicia, así como as súas variantes faladas nos territorios exteriores (Asturias, León e Zamora)”.

A esta galegitude lingüística referíase Francisco Fernández del Riego, sendo presidente da RAG, ó ser interpelado polo semanario *Les Noticias* (19 decembro 1999, pp. 8-9) sobre a filiación filolóxica da lingua falada entre o Navia e o Eo:

Trátase d'un gallegu dialectal. Ye'l propiu idioma gallegu con variantes dialectales. La Galicia histórica, que llegaba a tol norte de Portugal, a Zamora, al Bierzu y a la parte occidental d'Asturies, anició un idioma común, con variedaes dialectales, como nel casu de la zona Navia y Eu, de la que yo soi vecín, precisamente, porque nací en Lourenzá.

Membros do ILG (e á súa vez académicos da RAG), a título totalmente particular, desde hai anos veñen colaborando con colectivos e asociacións reivindicadoras da normalización social do galego nesas zonas, sendo coautores da proposta de *Normas ortográficas e morfolóxicas del galego de Asturias* (1990) da MDGA. Ademais, no ILG dirixíronse as investigacións de Babarro (1994) e Seco (1997) que presentan a máis completa e actualizada delimitación da fronteira e das zonas dialectais do galego en Asturias e en Castela e León, respectivamente; e no ILG redactouse o informe sobre a galegitude lingüística da Veiga de Valcarce presentado o día da aprobación da moción da cooficialidade nese concello

Por mor da personalidade lingüística destas falas do galego oriental e do alleas que se encontran actualmente verbo do desenvolvemento literario e cultural respecto de Galicia, de modo transitorio podería aplicarse algún tipo de normativa lingüística de compromiso para os primeiros niveis do ensino, especialmente en Asturias e nos Ancares de León, e en menor medida no Bierzo e nas Portelas, onde a lingua, en xeral, é máis semellante á das falas galegas veciñas.

A pesar das diferencias, o galego é o mesmo idioma ás dúas bandas das fronteiras administrativas, na Veiga e en Ribadeo, en Grandas e na Fonsagrada, en Vilafranca do Bierzo e en Pedrafita, en Lubián e na Gudiña, polo que toda codificación debe ter como referencia o galego común, que sen dúbida se vai arriquecer con solucións destas comarcas, que en maior ou menor medida xa se tiveron en conta cando o Instituto da Lingua Galega e a Real Academia Galega redactaron as normas ortográficas e morfolóxicas vixentes para o galego actual (ILG/RAG 1982) e cando codificaron o léxico (ILG/RAG 1989).

Minoritario xeográfica e demograficamene era o plural *animais*, propio de falas do Bierzo e das Portelas e de falas ourensás orientais, que é a solución escollida no galego estándar. No léxico hai formas que hai uns 20 anos eran exclusivas dunhas poucas falas orientais, como *mércores* e *venres*, ou de falas mindonienses e orientais veciñas como *xoves* ou *amencer*. Fundamentalmente oriental é *xabaryl* e a variante *xabarín*, de uso xeral no galego estándar (especialmente entre a xente nova mercé ó popular programa da TVG “Xabarín club”), que ten como concorrentes populares *porco bravo* ou *cocho bravo*,

xerais no galego popular, mesmo en falas orientais. Tamén é oriental *xebrar*, común ó asturiano occidental (*di*)*xebrar*, empregado con frecuencia no galego estándar no canto de *separar*, forma maioritaria xeograficamente e igualmente codificada.

Ata o momento só se publicaron dúas propostas de normas para as variedades galegas das comarcas estremeiras, e as dúas para A Terra Eo-Navia.

En 1990 a MDGA (Mesa prá Defensa del Galego de Asturias) publicou unhas *Normas ortográficas e morfolóxicas del galego de Asturias*⁴⁴, que pretenden ser “unha norma del galego común asturiano, porque non pode haber unha norma prá fala da Veiga e outra prá de Tapia ou Ibias”, á vez que se considera “necesario el sacrificio de solucións particulares na busca dun estándar que recolla da mellor maneira a realidade falada nos diferentes concellos”⁴⁵.

Por outra parte, a Conseyería d' Educación de Asturias editou en 1993 unha *Proposta de normas ortográficas y morfolóxicas del gal(l)ego asturiano*⁴⁶ que, tal como se sinala na introducción “pretenden ofrecer á xente que quira escribir a súa fala, úa ferramenta cúa que representar dafeito os sous rasgos (l)lingüísticos”. Consonte con isto, “quixéronse dar us conseyos abertos y respetuosos cuas particularidades locais mais sin perder de vista as solucións normativas del ga(l)ego y tamén del asturiano”⁴⁷.

Pretender ignorar que todas esas *falas* son do diasistema galego e, xa que logo, estudialas e estandarizalas á marxe da lingua galega común, é condenalas a seren unha reliquia esmorecente, unha curiosidade lingüística camiño dunha lenta e moi segura desaparición⁴⁸. Non parece unha posición moi científica seguir defendendo, tal como se fai oficialmente en Oviedo, que na Terra Eo-Navia non se fala galego senón “galego-asturiano” entendendo por tal non a variedade de galego falado en Asturias senón unha *fala* que nin é galega nin asturiana.

E menos científico era a defensa que hai uns anos se facía dunha hipotética *lingua berciana*, mesmo para a zona galegófona. Á marxe da polémica sobre a súa implantación (voluntaria) no ensino, actualmente no Bierzo e en León fálase da existencia de lingua galega no Bierzo occidental; e o que preocupa, especialmente a ensinantes, é qué tipo de galego se debe levar ás aulas, por temor a que o galego estándar borre o as variedades galegas do Bierzo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

ALBI (1996): *Atlas Lingüístico de El Bierzo (ALBI)*. Vol. 1. *Léxico* 1. Dirección de Manuel Gutiérrez Tuñón e coordinación de Alicia Fonteboa López. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos.

ALGa (1990)= *Atlas lingüístico galego*. Vol. 1: *Morfoloxía verbal*. Dirección de Constantino García e Antón Santamarina, coordinación de Francisco Fernández Rei. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega.

ALGa (1995)=: *Atlas lingüístico galego*. Vol. 2: *Morfoloxía non verbal*. Dirección de Constantino García e Antón Santamarina, coordinación de Rosario Álvarez Blanco. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega.

Álvarez Blanco, Rosario (1996): “Na estrema do galego: a lingua do Bierzo Baixo transmitida por Fernández y Morales”, in Lorenzo, Ramón e Álvarez, Blanco (coords.): *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuessta*. Santiago de Compostela: Universidade, 159-202.

Babarro, Xoán et alii (1992): *Os contos do xálgaro*, [Vigo], Diario 16 de Galicia.

Babarro González, Xoán (1994): “A fronteira lingüística do galego co asturiano. Delimitación e caracterización das falas de transición dos concellos de Navia, Villallón, Allande e Ibias”, in Fernández Rei, Francisco (ed.) (1994): *Lingua e cultura galega de Asturias*, 81-148.

Cano González, Ana María (1998): “L’asturianu n’El Bierzo. A propósito del ALBP”, *Lletres Asturianas*, 7-25.

Escola de Gaitas [1994]: *I Xornada da Cultura e da Lingua Galegas no Bierzo: A tradición oral e a lingua*. 28 de Agosto - 93 Vilafranca do Bierzo. Memoria. Asociación Cultural Escola de Gaitas de Vilafranca do Bierzo.

Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo, Xerais.

Fernández Rei, Francisco (1991a): “Trazos lingüísticos nos límites orientais da galegitude”, in González Reboredo, X. M./ Fernández de Rota, X. A. (coords.): *Actas do Simposio de Antropoloxía “Lindeiros da Galegitude I” (5-6-7 de xullo 1990, O Cebreiro - A Proba de Navia - Vilafranca)*, [Santiago de Compostela], Consello da Cultura Galega, 113-128.

Fernández Rei, Francisco (1991b): “A normalización da *Franxa exterior* da lingua galega (I)”, *Cadernos de lingua* 4, 5-25.

Fernández Rei, Francisco (1992): “A normalización da *Franxa exterior* da lingua galega (II)”, *Cadernos de lingua* 5, 47-73.

Fernández Rei, Francisco (ed.) (1994): *Lingua e cultura galega de Asturias. Actas das I Xornadas da Lingua e da Cultura Galega de Asturias: Na busca das raíces da Terra Eo-Navia. Homenaxe a Dámaso Alonso. Organizadas pola MDGA (Mesa pró Defensa del Galego de Asturias e da Cultura da Comarca). Grandas de Salime, 15-16 Decembro 1990*, Vigo, Xerais.

Fernández Rei, Francisco (1996): “O galego de Asturias, León e Zamora. Situación sociolingüística”, in Carrasco González, J. Manuel / Viudas Camarasa, Antonio: *Actas del Congreso Internacional Luso-Español de Lengua y Cultura en la Frontera (Cáceres, 1 al 3 de diciembre de 1994)*, Cáceres, Universidad de Extremadura I, 277-308.

Fernández Rei, Francisco (1998): “A situación do galego na Terra Eo-Navia, no Bierzo e nas Portelas”, *Estudios Bercianos. Revista oficial del Instituto de Estudios Bercianos* 24, 11-31.

Fernández Rei, Francisco (1999): “A situación do galego en Galicia e no Occidente de Asturias, de León e de Zamora”, in Fernández Rei, Francisco/ Santamarina Fernández, Antón (eds.): *Estudios de sociolingüística románica*, 27-81.

Fernández Rei, Francisco/ Santamarina Fernández, Antón (eds.) (1999): *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, Santiago de Compostela, Universidade.

García Crego, Xosé M. (ed.) (1992): *Comunicacións. I Congreso da Lingua e a Cultura Galegas en Asturias, León e Zamora [Celanova 21-22 decembro 1989]*, Vigo, Clube Cultural Adiante.

García y García, Jesús (1997): “Los límites históricos entre el gallego y el asturiano-leonés en el Bierzo”, *Lletres Asturianas* 64, 7-20.

García Gil, Héctor (2002): “Aspectos fónicos de la fala de Forniella. Estructura fonolóxica y caracterización”, *Lletres Asturianas* 79, 25-42.

Gargallo Gil, José Enrique (1999a): “O catalán de Aragón”, in Fernández Rei, Francisco/ Santamarina Fernández, Antón (eds.): *Estudios de sociolingüística románica*, 235-276.

Gargallo Gil, José Enrique (1999b): *Las hablas de San Martín de Trevejo, Eljas y Valverde del Fresno. Trilogía de los tres lugares*. Mérida: Editora Regional de Extremadura.

González Reboredo, X. M./ Fernández de Rota, X. A. (coords.) (1991): *Actas do Simposio de Antropoloxía “Lindeiros da Galegitude I” (5-6-7 de xullo 1990, O Cebreiro - A Proba de Navia - Vilafranca)*, [Santiago de Compostela], Consello da Cultura Galega.

ILG-RAG [Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega] (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo (12ª ed. revisada 1995).

ILG-RAG [Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega] (1989): *Vocabulario ortográfico da lingua galega*. Versión provisoria [coordinación de Manuel González González e Antón Santamarina].

López, Antón R. / Noia, Soedade (2002): “O Bierzo: unha terra de ninguén”, *Revista das Letras* 410 (= *O Bierzo, en terra de ninguén*). Suplemento de *O Correo Galego*, 2-6.

López Mira, Álvaro (1998). *A Galicia irredenta*, Vigo, Xerais.

López Témez, Xesús (1992): “O Bierzo hoxe”, in García Crego, Xosé M. (ed.): *Comunicacións. I Congreso da Lingua e a Cultura Galegas en Asturias, León e Zamora*, 79-81.

Lubián Lubián, Felipe (1992): “Tristuras e ledicias de nacer en ningures: Cousas das Portelas”, in *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega*, [Santiago de Compostela], Xunta de Galicia, 387-389.

Parajó Calvo, Margarita/ Costas González, Xosé Henrique (2001): “Posibilidades legais de equilibrio lingüístico no Bierzo occidental e As Portelas. Breve referencia á Terra Eo-Navia e ó Val do Río Ellas”, *A Trabe de Ouro* 47, 91-104.

Rodríguez, P. (1994): “Los habitantes de la comarca, castellana y fronteriza, quieren ser provincia y hablan la lengua de Rosalía. Ni leoneses ni gallegos, bercianos”, *Interviu* 932, 40-43.

Rubal (1992) = Rubal Rodríguez, Xosé / Veiga Martínez, Daniel / Arza Arza, Neves: *A lingua do alumnado e profesorado nas franxas occidentais de Asturias, León e Zamora*, [Santiago de Compostela], Consello da Cultura Galega.

Santamarina, Antón (1992): “Sobre a normativización do galego exterior”, in García Crego, Xosé M. (ed.) (1992): *Comunicacións. I Congreso da Lingua e a Cultura Galegas en Asturias, León e Zamora [Celanova 21-22 decembro 1989]*, 37-41.

Santamarina, Antón (1994a): “Proposta de programa de normalización lingüística para os concellos de Asturias de fala galega”, in Fernández Rei, Francisco (1994) (ed.): *Lingua e cultura galega de Asturias*, 243-264.

Santamarina, Antón (1994b): “O galego literario e a participación das falas exteriores na elaboración do seu standard”, *Britonia. Revista de Estudos da Terra Eo-Navia* 1, 139-148.

Seco Orosa, Ana (1997): “A fronteira lingüística do galego en León e Zamora”. Memoria de licenciatura (iné dita). Facultade I de Filoloxía da Universidade de Santiago de Compostela.

Seco Orosa, Ana (1998): “O trazado da fronteira do galego na provincia de León”, *Estudios Bercianos. Revista oficial del Instituto de Estudios Bercianos* 24, 32-47.

Silverio, Héctor (2002): “Identidade no Bierzo”, *Revista das Letras* 410 (= *O Bierzo, en terra de ninguén*). Suplemento de *O Correo Galego*, 6-9.

Vega Ballesteros, Francisco (1996): “Situación lingüística actual del ‘gallego exterior’ hablado en la comarca de Sanabria (Zamora). Problemas dialectológicos y sociolingüísticos”, in *Actas do I Congreso Internacional A Lingua Galega: Historia e Actualidade (Santiago de Compostela, 16-20 de setembro de 1996)*, organizado polo Instituto da Lingua Galega (no prelo).

NOTAS

1. Na análise da situación sociolingüística sigo, fundamentalmente, o relativo ó galego de León de traballos meus xa publicados (Fernández Rei 1996, 1998 e 1999), actualizados no texto que sobre o galego das comarcas estremeiras redactei para o Informe sobre a situación do galego que preparou a Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega, de inminente publicación.
2. Sobre a caracterización fonolóxica do val da Fornela, ó que pertencen Guímar e Peranzais vid. García Gil (2002).
3. Sobre a fronteira do galego co astur-leonés no Bierzo baseada fundamentalmente na toponimia vid. García y García (1997).
4. A cifra de poboación que vai despois de nome de cada concello corresponde a 1 de xaneiro do 2001; a fonte é o servidor web do INE: www.ine.es.
5. Para os criterios lingüísticos delimitadores da fronteira oriental do galego vid. Fernández Rei (1990:18-23) e (1991a: 114-116).
6. Unha sintética caracterización do galego oriental e das áreas que a conforman pode verse en Fernández Rei (1990: 139-151). Para unha caracterización morfolóxica do galego do Bierzo a partir do material do *ALGa* (1990) e (1995) vid. Álvarez Blanco (1996); e para unha caracterización fonética a partir de material léxico do *ALBI* (1996), de especial relevancia para a delimitación da fronteira do galego co astur-leonés (e co castelán), vid. Cano (1998).
7. Cf. mapa 5 (“Nombre del habla local”) do tomo I do *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja* (1979), dirixido por Manuel Alvar. Sobre a conciencia lingüística e a denominación da fala nesta zona de lingua catalana vid. Gargallo Gil (1999a: 262-265).
8. Sobre estas denominación na zona do “galego” de Cáceres vid. Gargallo Gil (1999b: 24-27).
9. As localidades e tipo de centros incluídos na mostra analizada no informe Rubal (1992: 32) foron os seguintes: a) en Asturias Boal, Navia e

- Tapia (8º EXB e 2º BUP); Coaña, Eilao, El Franco, Grandas e Santalla de Oscos (8º EXB); Ibbias (8º EXB e 2º FP-1); Taramundi (7º 8º EXB) e A Veiga de Eo (8º EXB, 2º BUP, 2º FP-1); b) en León Cacabelos (2º BUP); Carucedo, Corullón, A Ponte de D. Flórez e A Veiga de Valcarce (8º EXB); e Vilafranca do Bierzo (8º EXB e 2º BUP); c) en Zamora Barxacova, Hermisende, Lubián e Porto (7º 8º EXB). Tódolos centros eran públicos, agás na Veiga de Eo (público/privado).
10. A cifra total dos 18 concellos galegofonos da Terra Eo-Navia e dos catro das Portelas de Zamora obtivéronse dos datos do censo poboación a 1 de xaneiro do 2001 do servidor web do INE: *www.ine.es*.
  11. Nun inquérito realizado no curso 94-95 no Centro Rural Agrupado Tuela-Bibeí de Lubián apréciase que o galego é a lingua de expresión da práctica totalidade dos alumnos das Portelas, xa que o empregaban o 100% dos alumnos de Barxacova, de Chaos, das Hedradas, de Vilanova e de Pías; o 95% dos de Hermisende e o 90% dos de Lubián. Vid. Concha Rodríguez: “Galego en Zamora”, *A Nosa Terra* 776 (01.05.97), 18.
  12. Antes de que se aprobase a lei de comarcalización do Bierzo, o Parlamento de Cataluña xa aprobara o Réxime Especial para o Val de Arán (Lei 16/90, de 13 de xullo de 1990), no que se lles garante a uns miles de falantes de occitano a oficialización da súa lingua propia, consonte co artigo 3.4 do Estatuto de Autonomía de Cataluña de 1979.
  13. As emendas foron rexeitadas na sesión do 28 de outubro dese ano. Apoiáronas os nacionalistas cataláns de CiU e os vascos do PNV e EA, e rexeitáronas o PP e PSOE, tal como informaba *La Voz de Galicia* (20.10.98), 6.
  14. No coñecido como *Estatuto dos 16* (7 de abril de 1978) había unha Disposición adicional onde se estipulaba “poderase incorporar á Comunidade Autónoma galega calquera territorio limítrofe de características históricas, xeográficas, económicas, culturais ou lingüísticas semellantes, de acordo en todo caso co artigo 141.1º da Constitución”. O Parlamento galego aprobou esa disposición, que logo foi rexeitada na Ponencia da Comisión Constitucional do Congreso dos Deputados (López Mira 1998: 119-120).
A actual división provincial onde quedan fóra da Galicia administrativa as comarcas lingüisticamente galegas de Asturias, León e Zamora arrinca de 1833, a proposta de Javier de Burgos. En 1822, coa proposta Bauzá-Larramendi as Cortes españolas crearon a provincia do Bierzo, con capital en Vilafranca, esgazando daquela o Partido de Valdeorras, xa que cinco concellos pasaron a esa nova provincia mentres que catro foron para o Partido ourensán de Viana do Bolo (López Mira 1998: 57-58). Téñase en conta que na división eclesiástica a zona de Valdeorras aínda hoxe pertence á diocese de Astorga.
  15. Verbo da aplicación deste texto, o director Provincial do MEC en León manifestaba no semanario *Les Noticias* (13 d'avientu de 1998) que a idea inicial “ye que l'asignatura seya impartida como optativa en tres o catro centros d'educación secundaria d'El Bierzu, y en concretu camentamos que los lugares más afayadizos sedrían en Ponferrada, Vilafranca, El Fabeiru y Torenú” (p. 11).
  16. Cito polo texto en galego de *A Nosa Terra* 966 (21.12.00), 15.
  17. En xaneiro de 1996, a Escola Oficial de Idiomas de Ponferrada realizou un inquérito entre o seu alumnado (1.500 alumnos) sobre as posibilidades doutras linguas; e destes unha ampla porcentaxe manifestou a súa inclinación cara ó estudio da lingua galega, tal como consta no escrito que no seu día a Directora da devandita Escola lle enviou ó Director Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia. No escrito sinalábase que ó ser “el Bierzo una zona fronteriza con gran influencia de la cultura y lengua gallegas, deseáramos nos informase sobre las posibilidades de acceder a acuerdos con la Xunta para recibir profesorado especializado”. En xaneiro do 2001 a mesma Directora enviaba unha cuarta carta (agora a matrícula eran 1.350) con contido e solicitude semellante á primeira. Segundo Parajó/Costas (2001: 104) a DXPL da Xunta de Galicia nunca respondeu.
  18. Na introducción da Memoria da *I Xornada* manifestábase a vontade de contribuír á dignificación e á normalización do galego na parte de León estremeira con Galicia: “Esta Xornada da Cultura e da Lingua galegas no Bierzo está deseñada para crear unha dinámica anual de reflexión acerca da situación presente, pasada e futura do ente cultural galego no Bierzo, á vez de ir incidindo no ámbito berciano para que vaian desenvolvéndose unha serie de actos que prestixen, e polo tanto, promocionen o uso do galego en manifestacións públicas máis aló dos usos habituais nos que hoxe segue vivo o idioma: os círculos da fala familiar e da relación interveciñal” (Escola de Gaitas 1994:5). A *IV Xornada* (de momento a última, e esperemos que non sexa a derradeira) celebrouse o 28 de decembro de 1996.
  19. Cf. *A Nosa Terra* 883 (20.5.99), 14.
  20. O “Decálogo de Salamanca” publicouse no xornal electrónico *www.vieiros.com* (14 de maio do 2001). Algunhas das medidas que se reclaman nese Decálogo dun xeito ou doutro xa figuraban en Manifestos aprobados en Xornadas sobre o

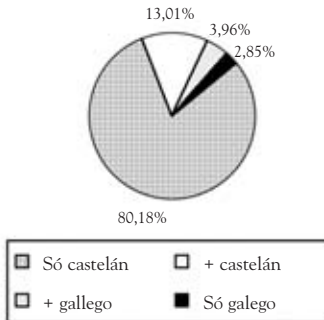
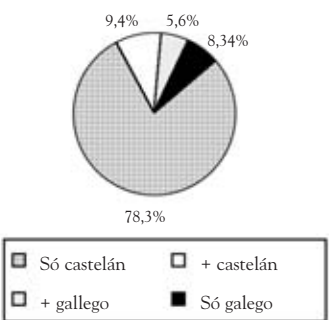
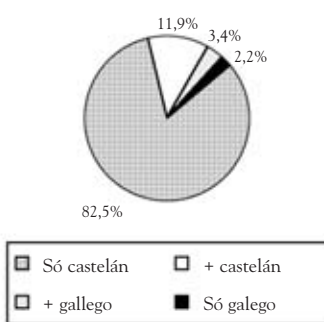
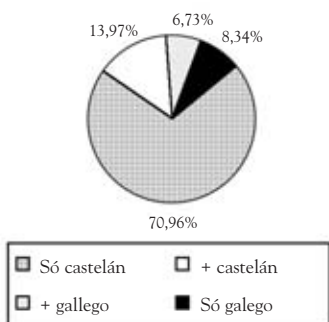
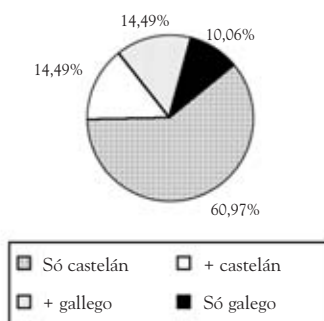
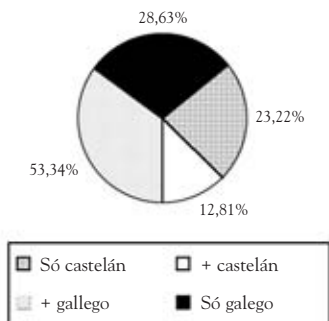
- galego de Asturias, León e Zamora, como o Manifesto de Celanova (1989), os de Vilafranca do Bierzo (1990) e o de Grandas de Salime (1990), o que quere dicir que foi relativamente pouco o que se avanzou na normalización do galego estremeiro. Os devanditos manifestos poden verse en Fernández Rei (1992: 68-73).
21. Na introducción o autor, que é de Teixeira (concello ancarés de Candín) evita a palabra galego para se referir á lingua dos textos e da xente a quen llos recolle (“lenguas maternas diferentes del castellano”, “nuestra lengua vernácula”, “hablas bercianas” -2 veces- “lenguas vernáculas”...). A única referencia ó galego está nos criterios da edición onde se di que “siguendo un pouco la ortografía gallega, se prescinde del fonema consonántico /y/..”, p. 11).
  22. Algunhas das conferencias destas Xornadas publicáronse no nº 24 (1998) de *Estudios Bercianos*. Revista oficial del Instituto de Estudios Bercianos, entre elas, a relativa ó trazado da fronteira do galego no Bierzo (Seco Orosa 1998) e a da análise da situación do galego nas comarcas estremeiras (Fernández Rei 1998).
  23. Vid. Fernández Rei (1991b: 5-6) e sobre todo López Mira (1998: 74-92).
  24. Unha relación de xornadas, congresos, simposios e cursos do período 1989-71 en que estivo presente total ou parcialmente a situación do “galego exterior” pode verse en Fernández Rei (1992: 48-55). Inclúense tamén os realizados fóra de Galicia.
  25. A sección de Antropoloxía do Consello da Cultura que a comezos dos 90 programara os simposios *Nos lindeiros da galegüidade* ten no prelo unha monografía sobre o val leonés da Fornela, cun apartado sobre a lingua e particularmente o vocabulario dese val, con especial atención ó léxico de Guímara, fala de transición do galego ó astur-leonés de onde parte o trazado da fronteira do galego en León trazada por Ana Seco.
  26. Esta proposta sobre “A implantación do galego no ensino nas zonas galegofalantes de Asturias, León e Zamora” figura como apéndice documental en González Reboredo / Fernández de Rota (1991:173-180), ademais de publicarse en 1991 nunha separata a cargo do propio Consello. Véxase tamén Santamarina (1994a).
  27. Para o ensino preescolar contemplábase dedicar “tres horas á semana á aprendizaxe de adiviñas, cancións, contos, recitativos e expresión oral na lingua da comarca”, mentres que para o Ensino Xeral Básico se reclamaba introducir “en tódolos niveis a disciplina de lingua galega, que nestes primeiros anos podería chamarse *Lecturas galegas e expresión*, con tres horas semanais (tal como se estableceu en Galicia na época da pre-autonomía)”. Nesta primeira fase trianual, no ensino medio o estudio da lingua e da literatura galega sería opcional.
  28. O Consello propoñíalle ó MEC a creación de tres comisións, unha por cada provincia, cos seguintes membros: un polo MEC, un polo Goberno da CC. AA. limítrofe, un pola Xunta de Galicia, un por cada un dos concellos de fala galega desas comarcas veciñas, un por cada Mesa de Defensa da Lingua, un polas asociacións culturais da comarca e un polas asociacións de pais de alumnos. E ademais, cada comisión tería un representante do ICE da Universidade de Santiago, un do ICE de Oviedo para a comisión de Asturias e un membro do Instituto de Estudios Bercianos e outro pola Universidade de Salamanca para as comisións de León e Zamora, respectivamente.
  29. Así, Izquierda Berciana no seu programa marco aprobado no congreso constituínte (Ponferrada, 9 de marzo de 1991), no apartado 9 “Patrimonio del Bierzo” consideraba a lingua galega da zona oeste como parte do legado cultural e artístico que hai que protexer e conservar, ó igual cós costumes, folclore e monumentos.
  30. Cf. *La Voz de Galicia* (28.09.95), 30.
  31. En 1994 Manuel Monteserín declaraba que “todo aquello que sirva como reconocimiento de nuestra identidad será bienvenido. Por eso pienso que la iniciativa de enseñar gallego en las escuelas sería deseable; lo mismo que el que nos dieran la entidad de provincia, que buena falta nos hace porque estamos abandonados por León, por Valladolid y por Madrid. Lo que ocurre es que no por deseables las cosas son factibles, y pienso que pasarán muchos años antes de que consigamos algo. Aun así, no creo que haya un riesgo serio de que el gallego muera en El Bierzo. Los niños lo hablan hasta los cuatro años; después, por culpa del colegio, lo abandonan hasta los diez o los doce, pero a esa edad vuelven al gallego. En ese sentido, pienso que la escuela empobrece” (Rodríguez 1994: 43).
  32. Véxase ó respecto a reportaxe de Xan Carballa en *A Nosa Terra* 775 (24.04.97), 2-3.
  33. Ernesto López, da executiva do Partido del Bierzo, afirmaba que “en nuestro programa electoral figuraba el bilingüismo docente y administrativo, y en ese sentido apoyaremos la propuesta de la Mesa [Mesa pra Defensa do Galego do Bierzo e da Cultura da Comarca]. Esa y todas las que se hagan para reconocer las peculiaridades y la entidad de El Bierzo como país” (Rodríguez 1994: 43).
  34. Cf. *La Voz de Galicia* (23.02.01) 2-3.
  35. Para as recentes reivindicacións lingüísticas no Bierzo e nas Portelas vid. Parajó / Costas (2001), especialmente pp. 102-104.

36. O recurso é semellante ó utilizado contra os acordos que no seu día tomaran os concellos do Condado de Treviño e La Puebla de Arganzón (21 de febreiro do 2000 e 3 de febreiro do 2000) relativos á declaración do euskera como patrimonio cultural, rotulación bilingüe, toponimia; pero coa diferenza de estes dous concellos levaron anos solicitando a súa integración en Euskadi e de o euskera non estar recoñecido no Estatuto de Autonomía de Castela e León (Parajó / Costas 2001: 104).
37. Descartada a cooficialidade e, de momento, a implantación do galego no ensino, o concello da Veiga pactou coa Junta “medidas de protección” da lingua galega, polo que contratou unha animadora cultural (licenciada en Filoloxía Galega), que vai impartir un curso de iniciación na Veiga, tal como informaba Manuel Darriba nunha ampla reportaxe sobre a situación do galego no Bierzo na edición electrónica de *El Progreso* de Lugo (3.3.2002).
38. Na administración municipal do concello de Lubián o galego vén sendo, desde hai anos, a lingua dos plenos deste concello, aínda que non o é das actas; por outra parte, nos bandos do concello emprégase o galego, a carón do castelán (Lubián Lubián 1992: 388).
39. Tal como se indicaba no portal do Bierzo de *www.vieiros.com* (14 de maio do 2001) nos días previos á aprobación da moción, a postura do Consello Comarcal é “meramente testimonial e reivindicativa, xa que non ten competencias nas materias tratadas nin en casi ningunha, e o que se limita é a instar ás administracións autonómicas de Castela e León e Galicia”.
40. Os reunidos eran alcaldes e concelleiros dos municipios de Balboa, Barxas, Candín, Carucedo, Corullón, Hermisende, Lubián, A Ponte de Domingo Flórez, Trabadelo, A Veiga de Valcarce e Vilafranca do Bierzo; e representantes das asociacións culturais e de desenvolvemento económico Escola de Gaitas de Vilafranca, MDGB, Instituto de Estudios Bercianos, Asociación Fala Ceibe, Asociación para el Desarrollo Integral del Bierzo e Xente Nova de Sanabria.
41. No curso 1989-90 eran 27 os escolares dos lugares galegos de Quereño e Sobredo, moi próximos á raia da provincia de León, que acudían á Ponte de D. Flórez. Ademais, o 5% dos escolares bercianos dese centro eran galegofalantes, polo que a dirección do centro declaraba ó xornal de Ourense *La Región* (24.10.89, p. 15) que “debería darse opción a estos estudiantes para que también pudieran acceder al conocimiento de su lengua materna”. Vid. tamén López Témez (1992: 80).
42. Cf. *A Nosa Terra* 775 (24.04.97), 3.
43. Cf. *A Nosa Terra* 855 (5.11.98), 12.
44. A redacción e revisión final das *Normas* foi realizada por Xosé Carlos Álvarez Blanco, Xoán Babarro González, Francisco Fernández Rei, Celso Martínez Fernández, Antonio Meilán García e Antón Santamarina Fernández.
45. Isto explica, por ex., que na formación do feminino dos nomes especiais apareza para *can* a forma *cadela*, pero tamén *cuza* e *canza* e para *galo* a forma *galía* ‘galía’; que no paradigma do artigo apareza *el*, que no dos posesivos figuren *tou* e *sou* e nos pronomes persoais *elos*, por seren as solucións máis estendidas na Terra Eo-Navia. Pero formas coma estas levan ó seu carón as do galego común (*o, teu, seu, estes, eles...*), que son as usadas nos concellos asturianos de Santiso de Abres, Taramundi e as parroquias de Abres e Guiar (A Veiga) e nos Coutos (Ibias). Nos paradigmas verbais, sobre todo nos irregulares, propóñense ás veces formas exclusivas do galego de Asturias, sen o dobrete do galego común; é o caso de *fer* ‘facer’, *fia* ‘facía’; *ouguir* ‘oír’, *uzco* ‘oío’, *uzca* ‘oia’; *trer* ‘traer’, *tría* ‘traía’; *valir* ‘valer’, *valio* ‘vallo’, etc. E no relativo a grafías, acentuación... seguiseva a normativa vixente para o galego elaborada polo ILG e a RAG.
46. Autoría “Grupo de trabayo prá investigación didáctica y normativa” formado por quince persoas baixo da dirección dos lingüistas José García García e Ignacio Vares García e a coordinación do Serviciu de Política Llingüística (Dirección Rexonal d'Educación).
47. A pesar das referencias ó galego, nesa *Proposta de normas* non hai unha definición sobre a adscrición lingüística desta área xeográfica, pois non se aclara se é zona de lingua galega ou de lingua asturiana. Os autores non teñen en conta na súa proposta o proceso de codificación gráfica do galego no século XX, ó empregaren o apóstrofo, ó non haber un criterio etimolóxico no uso das grafías *b* e *v*, ó usárense *h* antietimolóxicos (*hoso, hirmao*), ó aceptárense vulgarismos como *correuto* ou *perfeuto*, a preposición *pa* no canto de *para*, formas como *verdá* ou *casualidá*, participios en *-ao* a carón de *-ado* (*cantao, cantado*), etc. Emprégase ademais o *y* (*abeya, trabayo*), totalmente desterrado da grafía actual do galego, á vez que se potencian variantes fonéticas minoritarias (*cháa* por *chea*, por ex.). En conxunto, pártese basicamente das formas da Mariña, ignorando as das outras zonas da Terra Eo-Navia. O obxectivo final é “asturianizar” e, xa que logo, “desgaleguizar”.
48. Para a problemática da estandarización e da reintegración das falas da *franxa exterior* no galego común vid. Santamarina (1992) e (1994b).

Fronteira do galego en León. Elaboración propia a partir do mapa 4 de Seco (1998: 41).

Usos lingüísticos no Bierzo occidental. Trado de Fernández Rei (1999: 80).